

ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

2.1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Σ' ατήν την ερευνητική εργασία, κάνουμε μια προσπάθεια ώστε να αναλύσουμε ορισμένα από τα προβλήματα που αφορούν τον αστικό χώρο και ειδικότερα το κέντρο της πόλης, μέσα από ένα ευρύτερο πρίσμα που εντάσσουμε στα πλαίσια της περιβαλλοντικής ψυχολογίας. Θεωρούμε κατά συνέπεια απαραίτητο, το να αναφερθούμε στα βασικά στοιχεία αυτής της επιστήμης, που πρόσφατα παρουσιάστηκε και στη γλώσσα μας (Κοσμόπουλος, επιμ., 1988).

Η περιβαλλοντική ψυχολογία είναι μια εξελισσόμενη επιστήμη της συμπεριφοράς, που πρωτοεμφανίστηκε γύρω στα 1970. Μέσα σε μια 20ετία περίπου, έχει δημιουργήσει σαφή σημεία εξέλιξης, τόσο στη θεωρία, όσο - και ιδιαίτερα - στην εφαρμοσμένη έρευνα, και δείχνει να έχει εξασφαλίσει μια καλή θέση στα επιστημονικά και επαγγελματικά πεδία. Η θεώρηση μας αυτού του κλάδου, σίγουρα δεν έχει αξιώσεις εξαντλητικής παρουσίασης, που έχει ήδη γίνει αλλού (βλ. Proshansky και Altman, 1979, Canter, 1988 κ.α.), παρά μόνο επιδιώκει με τις σύντομες παρουσιάσεις, να καθορίσει ένα επίπεδο αναφοράς, στο οποίο κινείται η παρούσα ερευνητική εργασία, με μια απαραίτητη περιγραφή κάποιων από τους παράγοντες που συνέβαλαν στη δημιουργία και την εξέλιξη του πεδίου.

Η περιβαλλοντική ψυχολογία αποτελεί το πλαίσιο μιας σφαιρικής εξέτασης του ρόλου που παίζουν βασικές ψυχολογικές λειτουργίες όπως η αντίληψη, η νόηση, η ανάπτυξη της προσωπικότητας και η κοινωνική μάθηση, όσον αφορά την καθοριστική τους θέση μεταξύ ανθρώπινης συμπεριφοράς και περιβάλλοντος. Η ερευνητική αυτή κατεύθυνση οριοθετήθηκε αρχικά από τους Proshansky, Ittelson και Rivlin (1970: βλ. επίσης και τις δημοσιεύσεις των Ittelson, Proshansky, Rivlin και Winkel, 1974: Craik, 1970, 1973; Wohlwill, 1970). Δεν πρόκειται τόσο για μια τυπική θεωρητική κατασκευή, όσο για ένα σύνολο συγκεκριμένων δεσμεύσεων ως προς

την έρευνα και μεθοδολογικών υποθέσεων. Για παράδειγμα, η έρευνα στα πλαίσια της περιβαλλοντικής ψυχολογίας επικεντρώνεται στην ανάλυση και την επίλυση των σύγχρονων προβλημάτων του κοινωνικού συνόλου και βασίζεται, σε μεγάλο βαθμό, στη χρήση συγκεκριμένων τεχνικών, προκειμένου να εξετάσει τις επιπτώσεις του αρχιτεκτονικού και του ευρύτερου τεχνητού περιβάλλοντος πάνω στους ανθρώπους. Η σύντομη αυτή παρουσίαση της περιβαλλοντικής ψυχολογίας, ασχολείται κυρίως με τον τρόπο με τον οποίο οι ψυχολογικές και κοινωνικές διεργασίες αλληλεπιδρούν με τα χαρακτηριστικά του υλικού περιβάλλοντος, έτσι ώστε να προκύπτουν ποικίλα πρότυπα συμπεριφοράς.

2.2. ΟΙ ΡΙΖΕΣ

Η εξέλιξη που παρουσιάζει η περιβαλλοντική ψυχολογία επηρεάστηκε, σε κάποιο βαθμό, από τις αρχικές εξελίξεις στον τομέα της οικολογικής ψυχολογίας (Barker, 1960, 1968). Αυτό γίνεται φανερό από την έμφαση που πρόσφατα αποδίδει η περιβαλλοντική ψυχολογία στη σημασία του «μοριακού» υλικού περιβάλλοντος σαν καθοριστικού παράγοντα για τη συμπεριφορά, καθώς και στη χρήση συγκεκριμένων μεθόδων για τη μελέτη της δυναμικής αλληλεπίδρασης μεταξύ ανθρώπου και του περιβάλλοντός του.

Ωστόσο, οι ιδεολογικές αφετηρίες της οικολογικής ψυχολογίας και της περιβαλλοντικής ψυχολογίας είναι, στην ουσία τους, αρκετά διαφορετικές. Οι πρώτες προέκυψαν από την επέκταση της εφαρμογής βιο-οικολογικών αρχών στην ανάλυση μικρής κλίμακας κοινωνικών συστημάτων, ενώ οι δεύτερες είναι αποτέλεσμα εννοιολογικών εξελίξεων σε μάλλον παραδοσιακά πεδία της ψυχολογίας, οι οποίες έδωσαν μεγάλη έμφαση στην αλληλεπίδραση ατομικό-περιβαλλοντικό, όπως αυτή εμφανίζεται στους παράγοντες που καθορίζουν τη συμπεριφορά. Η απόκλιση των αφετηριών των δύο αυτών ερευνητικών πεδίων αποτελεί την εξήγηση για την κυριότερη διαφορά τους: η περιβαλλοντική ψυχολογία επικεντρώνεται περισσότερο στις ενδοπροσωπικές διεργασίες και στον τρόπο με τον οποίο τόσο το υποκειμενικό, όσο και το αντικειμενικό περιβάλλον επηρεάζουν την ατομική και ομαδική συμπεριφορά.

Στον θεωρητικό τομέα, τα γεγονότα που είχαν μια σημαντική συμβολή ως προς την εμφάνιση της κατεύθυνσης της «αλληλεπίδρασης», (Bowers, 1973, σ.17) στα πλαίσια της ψυχολογίας (που τονίζει την αλληλεπίδραση μεταξύ προσωπικών και περιβαλλοντικών παραγόντων κατά τον καθορισμό της συμπεριφοράς), είναι τουλάχιστον τρία: α) η εμφάνιση του μπηχαβιορισμού (Watson, 1913), β) η ανάπτυξη των θεωριών των «πεδίων» στα

πλαίσια της αντιληπτικής και κοινωνικής ψυχολογίας (Brunswik, 1949; Lewin, 1936) και γ) η μετακίνηση του κέντρου βάρους που σημειώθηκε στον χώρο της έρευνας της προσωπικότητας από τις προσωπο-κεντρικές προς τις συνθηκο-κεντρικές ερμηνείες της συμπεριφοράς (Allport, 1937, Freud, 1904/1938; Jung, 1925 και Bowers, 1973; Mischel, 1968, 1973; Murray, 1938 αντίστοιχα).

Ο κυρίαρχος προσανατολισμός για την ψυχολογία στις αρχές του 20ου αιώνα ήταν αυτός του στρουκτουραλισμού (προβλ. Titchener, 1987/1948; Wundt, 1904), ή της βαθειάς ανάλυσης του ανθρώπινου νου. Η στρουκτουραλιστική ανάλυση επικεντρωνόταν στα στοιχεία του νοητικού βιώματος και στη σχέση μεταξύ ψυχολογικών καταστάσεων και ψυχικών διαθέσεων. Η προσέγγιση αυτή έδινε αποκλειστική έμφαση σε ενδοπροσωπικές ερμηνείες της ανθρώπινης δραστηριότητας, και αγνοούσε τη σχέση μεταξύ περιβαλλοντικών συνθηκών, νοητικών διεργασιών και της συμπεριφοράς έτσι όπως παρουσιάζεται.

Ο ορισμός του Watson (1913) για τον μπηχαβιορισμό αποτέλεσε μια ριζοσπαστική αντίδραση ενάντια στις υποθέσεις και τα αξιώματα του στρουκτουραλισμού. Κατ' αυτόν, οι πραγματικοί στόχοι της ψυχολογίας είναι η πρόβλεψη και ο έλεγχος της ανθρώπινης συμπεριφοράς, παρά η ανάλυση της ανθρώπινης συνείδησης. Στο μεθοδολογικό επίπεδο, ο Watson υποστήριξε την αντικειμενική παρατήρηση των σχέσεων περιβάλλοντος-συμπεριφοράς, αντί για την ενδοσκοπική ανάλυση των ψυχικών διαθέσεων.

Ο μπηχαβιορισμός του Watson δίνει έμφαση στα περιβαλλοντικά προηγούμενα της συμπεριφοράς, ενώ απορρίπτει οποιαδήποτε αναφορά στις νοητικές λειτουργίες. Οι θεωρίες των Hull (1943), Spence (1948) και Skinner (1953) βασίστηκαν σ' αυτήν τη ριζοσπαστική μπηχαβιοριστική στάση, του τύπου ερέθισμα → αντίδραση (S → R). Διαμόρφωσαν μια έννοια του περιβάλλοντος σαν σύνθετο σύνολο ερεθισμάτων, γεγονότων, δηλαδή, που είναι εξωτερικά ως προς το άτομο και που είτε προκαλούν άμεσα κάποιο συγκεκριμένο τύπο συμπεριφοράς, είτε την τροποποιούν.

Υπήρξαν, ωστόσο, κάποιοι μπηχαβιοριστές μεταγενέστεροι του Watson, οι οποίοι υποστήριξαν πως οι σχέσεις μεταξύ ερεθισμάτων και αντίστοιχων αντιδράσεων δεν μπορούν να προβλεφθούν επακριβώς χωρίς να γίνει αναφορά στις γνωστικές λειτουργίες που παρεμβάλλονται (προβλ. Bandura, 1969; Rotter, 1954; Tolman, 1938). Σύμφωνα με τα πρότυπα που διατύπωσαν οι θεωρητικοί αυτοί, οι νοητικές λειτουργίες διαμέσου των οποίων τα άτομα ερμηνεύουν τις δυνάμει καθοριστικές ιδιότητες κάποιου χώρου, παρεμβάλλονται μεταξύ της λειτουργικής σημασίας του περιβάλλοντος και της επίδρασης που αυτό ασκεί στη συμπεριφορά. Ο Rotter, για παράδειγμα, ισχυρίστηκε πως η αντίληψη που έχουν τα άτομα για το κατά

πόσο είναι ισχυρά κάποια συγκεκριμένα εξωτερικά στοιχεία, ή για την υποκειμενική τους αξία, καθορίζει τη σχέση μεταξύ περιβαλλοντικών ερεθισμάτων και ατομικής συμπεριφοράς. Κατ' αυτόν τον τρόπο, τις απόψεις για την ανθρώπινη μάθηση του τύπου ερέθισμα-αντίδραση, ακολούθησαν θεωρητικές προσεγγίσεις που απέδιδαν ίση σημασία, τόσο στους προσωπικούς, όσο και στους περιβαλλοντικούς παράγοντες καθορισμού της συμπεριφοράς.

Η κατεύθυνση της αλληλεπίδρασης στα πεδία της γνωστικής και της κοινωνικής ψυχολογίας, παρουσιάζεται στο έργο των Lewin (1935, 1936) και Brunswik (1949). Ο Lewin, για παράδειγμα, διατύπωσε την έννοια του «χώρου ζωής», η οποία τονίζει τη συνεχή αλληλεπίδραση μεταξύ εσωτερικών και εξωτερικών δυνάμεων, όπως προσωπικές ανάγκες, αξίες και στάσεις, καθώς και περιβαλλοντικές συνθήκες, οι οποίες καθορίζουν, στο σύνολό τους, τη συμπεριφορά του ατόμου σ' έναν ορισμένο χώρο. Σύμφωνα με τον τύπο του Lewin $B=F(P, E)$, η συμπεριφορά θεωρήθηκε σαν η από κοινού λειτουργία προσωπικών παραγόντων (P) και του αντιληπτού περιβάλλοντος (E). Η «θεωρία πεδίου» του Lewin δεν ασχολήθηκε με το αντικειμενικό περιβάλλον καθ' αυτό, αλλά μάλλον με την υποκειμενική ερμηνεία που δίνει το άτομο για το περιβάλλον, και με τον τρόπο με τον οποίο η περιβαλλοντική αντίληψη καθορίζει την ατομική συμπεριφορά. Πολλά από τα πεδία έρευνας της σύγχρονης κοινωνικής ψυχολογίας ανάγονται στην κατεύθυνση της «θεωρίας χώρου» του Lewin, συμπεριλαμβανομένων αυτών που σχετίζονται με τη δυναμική της ομάδας (Cartwright και Zander, 1968), με τη γνωστική αντίληψη (Festinger, 1957) και το επίπεδο σύγκρισης (Thibaut και Kelley, 1959).

Στη θεωρία του Brunswik (1949), γινόταν μια πιο συγκεκριμένη εξέταση των αντιληπτικών λειτουργιών μέσω των οποίων τα άτομα κατορθώνουν να γνωρίσουν το περιβάλλον τους. Όπως και ο Lewin, ο Brunswik τόνιζε τη σημασία του υποκειμενικού περιβάλλοντος ή του περιβάλλοντος έτσι όπως γίνεται αντιληπτό ως καθοριστικού παράγοντα για τη συμπεριφορά. Σύμφωνα με τον Brunswik, η γνωστική αναπαράσταση του αντικειμενικού περιβάλλοντος που δημιουργεί το άτομο διαμορφώνεται μέσα από ένα συνδυασμό πληροφοριακών ενδείξεων.

Το ότι δύο ή περισσότεροι παρατηρητές του ίδιου φυσικού περιβάλλοντος το αντιλαμβάνονται διαφορετικά, αποδίδεται στη διαφορετική εκτίμηση των περιβαλλοντικών ενδείξεων που κάνει το κάθε άτομο, καθώς και στην ιδιαίτερη στρατηγική που αυτό χρησιμοποιεί για να συγκροτήσει τέτοιου είδους ενδείξεις, έτσι ώστε ν' αποτελέσουν μια συνολική ερμηνεία του περιβάλλοντος. Κατά συνέπεια, η περιβαλλοντική αντίληψη θεωρήθηκε σαν μια έντονα υποκειμενική διεργασία, η οποία εξαρτάται εξίσου από

τις εξωτερικές ενδείξεις, όσο και από τις εξατομικευμένες γνωστικές στρατηγικές.

Στο χώρο της έρευνας της προσωπικότητας, οι πρώτες θεωρητικές εργασίες επικεντρώνονταν κυρίως στην αναγνώριση και τη μέτρηση ιδιαίτερων χαρακτηριστικών (βλ. Allport, 1937). Τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας διατυπώνονταν εννοιολογικά όπως οι ιδιότητες των ατόμων οι οποίες ασκούν γενικές επιδράσεις στη συμπεριφορά τους σε διάφορες καταστάσεις. Οι αναλυτικές θεωρίες της προσωπικότητας (Freud, 1904/1938; Jung, 1925) αποτελούν ένα παράδειγμα προσωπο-κεντρικών ερμηνειών της συμπεριφοράς.

Τα προβλήματα των κατευθύνσεων που συγκεντρώνονταν στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά οδήγησαν τον Murray (1938, σ.87 κ.ε.) στο να διατυπώσει τη θεωρία της προσωπικότητας. Στα πλαίσια της ανάλυσής του, η ανθρώπινη συμπεριφορά καθορίζεται όχι μόνο από τα χαρακτηριστικά και τις υπάρχουσες ανάγκες, αλλά επίσης και από «περιβαλλοντικές πιέσεις» που, είτε ικανοποιούν, είτε παρεμποδίζουν τις ανάγκες αυτές. Η κατεύθυνση αυτή τονίζει τη μεταβλητότητα της συμπεριφοράς του ατόμου από τη μια κατάσταση στην άλλη· η συμπεριφορά αυτή μπορεί να προβλεφθεί ανάλογα με τις εξωτερικές πιέσεις που το άτομο αντιμετωπίζει σε κάθε κατάσταση.

Ο Mischell (1968, 1973) έκφρασε την αυξανόμενη αντίδραση που είχε δημιουργηθεί με την εννοιολογική διαμόρφωση της προσωπικότητας στη βάση των χαρακτηριστικών. Ισχυρίστηκε, όπως και ο Murray, πως δεν είναι δυνατό να προβλεφθεί ποιά θα είναι η συμπεριφορά ενός ανθρώπου σε διάφορες καταστάσεις, μόνο στη βάση προσωπικών παραγόντων, και ότι θα πρέπει να ληφθούν υπόψη οι λειτουργικές ιδιότητες του χώρου όπου βρίσκονται τα άτομα, αν όντως θέλουμε να προβλέψουμε κάποιες περιοδικές συμπεριφορές. Η έννοια της «μονάδας πιθανότητας συμπεριφοράς» του Mischell (1973, σ.48 κ.ε.), τονίζει τη στενή μεταξύ της συμπεριφοράς ενός ατόμου και του ερεθίσματος ή των ιδιοτήτων των στοιχείων του χώρου μέσα στον οποίο συμβαίνει η συμπεριφορά αυτή. Η ένταση της σχέσης μεταξύ περιβάλλοντος και συμπεριφοράς εμφανίζεται, κατά τον Mischell, σε αρκετές μελέτες, όπου σημαντικό μέρος της διακύμανσης της συμπεριφοράς ερμηνεύεται μέσω των μεταβλητών που χαρακτηρίζουν τις αντίστοιχες καταστάσεις.

Η πιο σαφής και περιεκτική διατύπωση της κατεύθυνσης της αλληλεπίδρασης στα πλαίσια της Κοινωνικής Ψυχολογίας, έγινε από τον Bowers (1973; βλ. επίσης και Ben και Allen, 1974). Κατά τον Bowers, οι καταστάσεις αποτελούν προϊόν τόσο των ατόμων, όσο και των συμπεριφορών τους ως συναρτήσεων αυτών των καταστάσεων. Λειτουργίες που σχετίζονται με

τη συμπεριφορά, όπως η αρχιτεκτονική και ο αστικός σχεδιασμός αναδεικνύουν με αρκετά σαφή τρόπο την ικανότητα του ατόμου να διαμορφώνει το περιβάλλον, στη δόμηση του οποίου και οι γνωστικές λειτουργίες παίζουν σημαντικό ρόλο. Τα γνωστικά σχήματα δεν χρησιμεύουν μόνο για το φιλτράρισμα και την οργάνωση των εξωτερικών ερεθισμάτων, αλλά επίσης ασκούν άμεση επίδραση στη φύση του κοινωνικού περιβάλλοντος κάποιου συγκεκριμένου ατόμου. Η επίδραση των γνωστικών λειτουργιών στο περιβάλλον δίνεται μέσα από την έννοια της «αυτο-εκπληρούμενης προφητείας» του Merton (1957) ή, μ' άλλα λόγια, των προσδοκιών που έχει ένα άτομο ως προς τα άλλα άτομα, και οι οποίες το κάνουν να δρα μ' ένα ιδιαίτερο σύνολο χαρακτηριστικών, σχετικών με τα χαρακτηριστικά που το άτομο αυτό προσδοκά να έχουν τα υπόλοιπα άτομα. Κατά συνέπεια, η αντίληψη περί αλληλεπίδρασης για το περιβάλλον και τη συμπεριφορά θεωρεί πως υπάρχει μια δυναμική, διαλεκτική σχέση μεταξύ ανθρώπων και περιβάλλοντος, στα πλαίσια του οποίου τα άτομα επηρεάζουν και επηρεάζονται από του αντίστοιχους χώρους τους όπου βρίσκονται.

2.3. ΟΙ ΕΡΕΥΝΕΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Η περιβαλλοντική ψυχολογία, που έκανε την επίσημη εμφάνισή της το 1970, συνδυάζει την «αλληλεπιδραστική» αντίληψη για το περιβάλλον και τη συμπεριφορά με μια ρητή έμφαση στην ανάλυση και επίλυση των προβλημάτων του κοινωνικού συνόλου. Ο προσανατολισμός αυτός της περιβαλλοντικής ψυχολογίας συνεπάγεται ορισμένες λειτουργικές υποθέσεις για την ανθρώπινη μάθηση, νόηση και προσωπικότητα. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της περιβαλλοντικής ψυχολογίας αποτελεί το ότι επικεντρώνεται τόσο στις μαζικές, όσο και στις «μοριακές» μονάδες του περιβάλλοντος. Για παράδειγμα, οι επιπτώσεις του θορύβου για τους ανθρώπους μελετώνται όχι μόνο στη βάση ελεγχόμενων εργαστηριακών συνθηκών (π.χ. Glass και Singer 1972), αλλά επίσης και στο επίπεδο του αστικού χώρου (βλ. Cohen, Glass και Singer, 1972), όπου οι θόρυβοι της πόλης εμφανίζονται σε συνδυασμό με μια σειρά άλλους υλικούς και κοινωνικούς παράγοντες. Επιπλέον, αξίζει να τονιστεί ότι οι περιβαλλοντικοί ψυχολόγοι διεξάγουν τις έρευνές τους σε συνεργασία με μη-ψυχολόγους ως προς το επάγγελμα, καθώς και με άτομα υπεύθυνα για τη χάραξη πολιτικής, τα οποία εμπλέκονται άμεσα τόσο στο βραχυπρόθεσμο, όσο και στον μακροπρόθεσμο περιβαλλοντικό σχεδιασμό (βλ. Kaplan, 1973, σ. 10; Smith, 1974, σ. 28; Sommer, 1969, σ. 68.)

Η έρευνα στα πλαίσια της περιβαλλοντικής ψυχολογίας παρουσίασε ταχεία ανάπτυξη από τα μέσα της δεκαετίας του '60 και σήμερα περιλαμβάνει